

Boekbesprekingen / Comptes Rendus

Margriet Hoogvliet, *Pictura et scriptura. Textes, images et herméneutique des Mappae Mundi (XIIIe-XVIe siècles)* [Terrarum Orbis 7] (Turnhout: Brepols 2007). 391 pp., ISBN 978-2-503-52065-0. €80,00.

Issu d'une thèse de doctorat défendue en 1999 et révisée en vue de la publication, le présent ouvrage étudie les représentations de la terre produites par des cartes et par des descriptions textuelles entre le XIIIe et le XVIe siècle. Ce choix et ces limites sont justifiés dans le premier chapitre. Margriet Hoogvliet y démontre la non-recevabilité de la périodisation Moyen Âge/Renaissance dans les domaines de la cartographie et de la géographie: car certains préjugés tenaces ont été tenus pour vrais et la découverte de l'Amérique n'a pas entraîné de rupture dans la pensée géographique. Quant au rapport instauré entre l'image et le texte, il se fonde sur le fait que les deux modes d'expression s'interpénètrent, les textes décrivant souvent des cartes réelles ou mentales, tandis que les cartes sont régulièrement intégrées dans des textes et/ou comportent elles-mêmes des textes. Le deuxième chapitre passe en revue la sélection des cartes figurant dans le corpus des sources, à savoir (1) les mappemondes circulaires des XIIe et XIIIe siècles, (2) les cartes portulans et les mappemondes conçues selon le principe des cartes portulans, (3) les cartes à projection. Leur histoire est soigneusement racontée, le contexte lointain et immédiat de leur production mentionné, leur contenu évoqué avec précision. Le troisième chapitre est consacré aux descriptions textuelles de la terre et retrace les étapes d'une tradition inaugurée par des œuvres marquantes de l'Antiquité jusqu'à la fin du XVIe siècle. L'accent est mis sur la structuration et les variations de la compilation, dont le propos est d'informer et de produire du sens.

Le quatrième chapitre porte sur l'interaction entre les images et les textes, car ceux-ci ne rendent pas toujours compte des mêmes données: l'écart entre les deux s'explique par le souci d'exploiter au mieux les modes d'expression qui leur sont propres. Le cinquième chapitre évoque les merveilles insérées de façon récurrente jusqu'à la fin du XVIe siècle dans les cartes et descriptions, qu'il s'agisse d'animaux fabuleux, de peuples monstrueux et de souverains mythiques ou mythifiés tels Alexandre et le Prêtre Jean. Le sixième chapitre met en évidence l'objectif, explicite ou non, des représentations iconiques et textuelles analysées dans les chapitres précédents. Il s'a-

git d'affirmer l'analogie entre le Créateur et sa Création et de rattacher les données factuelles à un *sensus spiritualis*. Ainsi, la mention des *mirabilia* contribue à attester la puissance divine, même *a contrario* quand il s'agit de monstres. Une conclusion synthétise les apports de l'enquête et démontre la continuité de la tradition à travers trois constats: (1) rapport particulier entre le texte et l'image, la mappemonde fournissant la trame visuelle dans laquelle le lecteur pourra introduire la description textuelle, le texte fournissant les explications plus élaborées qui ne peuvent s'insérer dans une carte; (2) présence constante de merveilles du fait que celles-ci manifestent la toute puissance divine; (3) existence d'une signification théologique des images et descriptions textuelles, qui se réfèrent à l'espace de la Création et invitent les croyants à comprendre les intentions du Créateur.

On admirera sans réserve la vaste érudition et la grande honnêteté intellectuelle de Margriet Hoogvliet, manifestées par sa prise en considération des travaux antérieurs, qui lui permet de mettre en perspective ses propres analyses. On appréciera également sa perception nuancée des enjeux de sa démarche: si l'auteur se place explicitement du côté de la continuité de la pensée géographique dans la période étudiée (pp. 21-23), elle sait que continuité ne signifie pas stabilité et qu'il existe aussi des discontinuités en histoire, discontinuités qu'elle identifie et qu'elle s'efforce de situer à leur juste place. On soulignera enfin l'originalité de l'objet du travail et la finesse avec laquelle les rapports entre l'image et le texte sont analysés tant du point de vue de leur complémentarité au niveau de l'information fournie que des sens seconds dont ils sont porteurs. Si le livre n'est pas exempt de coquilles (ainsi, le *Parergon* n'est pas l'œuvre de Mercator mais celle d'Ortelius, et il n'a pas été publié en 1595 mais en 1579, cf. pp. 227 et 228), celles-ci sont peu nombreuses et excusables, eu égard à l'ampleur du corpus de sources et à l'importance du travail accompli. L'ouvrage mérite donc amplement de figurer dans la prestigieuse collection *Terrarum orbis*.

Monique Mund-Dopchie (Université Catholique de Louvain)

Jeroen Nilis, *Irish Students at Leuven University, 1548-1797. A Prosopography* [Fasti Academici 4] (Leuven: Acco 2010). Lvi + 303 pp., ISBN 978-90-334-7985-4. €45,00.

Van bij het begin van de reformatie in de Nederlanden ontpopte de Leuvense universiteit zich als een bewaker van het orthodoxe katholieke geloof. Daardoor werd het een geliefkoosd oord voor katholieke dissidenten uit protestantse landen en vooral dan uit Ierland, Engeland en Schotland. Beurzen werden gesticht en colleges opgericht om de katholieke studenten op te vangen en hen financieel te helpen. De Ierse geestelijken konden terecht in niet minder dan vier 'nationale' colleges: het Iers pastoraal college (1623) bestemd voor de vorming van seculiere geestelijken en drie studiehuzen voor reguliere geestelijken, namelijk het Iers Franciscaans college St. Anthony (1607), het Iers Dominicaans college van het Heilig Kruis (1624) en het kleine Iers college van de ongeschoeide Karmelieten waarover nauwelijks iets geweten is. De Ierse geestelijken in het Franciscaanse en Dominicaanse college kregen er een eigen opleiding zodat ze niet of nauwelijks in de universitaire bronnen terug te vinden zijn.

Het prosopografisch repertorium dat Jeroen Nilis heeft samengesteld bevat dan ook hoofdzakelijk het universitaire curriculum van 1178 seculiere geestelijken en leken, aangevuld met biografische gegevens. De meesten onder hen studeerden *artes* en theologie, veel minder rechten of medicijnen. Het samenstellen van dergelijk repertorium is geen sinecure. Het Leuvense matrikel vertoont hiaten (1567-1616 en 1683-1734). Deze konden gedeeltelijk opgevuld worden met andere universitaire en niet-universitaire bronnen. Op pagina's 6-10 krijgt de lezer een goed overzicht van aanvullende bronnen die het mogelijk maken om de Ierse studentenpopulatie te reconstrueren. Dit overzicht kan bijzonder nuttig zijn voor onderzoekers die andere studentengroepen wensen in kaart te brengen.

Aan de hand van literatuur heeft de auteur de verdere loopbaan van meerdere Ierse studenten nagevolgd. Twee zaken springen in het oog. Een niet onbelangrijk aantal heeft hoge functies bekleed binnen de kerkelijke hiërarchie (o.a. 17 bisschoppen, lijst op p. lv) en velen hebben carrière gemaakt in de Zuidelijke Nederlanden, aan de universiteit, in de kerk (zie daarover o.m. Jeroen Nilis, 'Irish names in the Ordination Registers of the diocese of Ghent', *Archivum Hibernicum* 60 (2006-7) 305-319) en in de wereldlijke administratie. Aan de Leuvense universiteit werd ook actief gewerkt aan het behoud van de

Ierse taal en cultuur omdat die in het door Engelsen gedomineerde Ierland dreigden te verdwijnen. Om de herinnering levendig te houden heeft de Leuvense universiteit in 2007 het 400-jarig bestaan van het Iers Franciscaans college gevierd met een tentoonstelling en de hier besproken publicatie. Ook wordt de traditie in de oorspronkelijke gebouwen voortgezet door het *Leuven Institute for Ireland in Europe*.

Inderdaad, dit boek is een heruitgave van het prosopografisch repertorium onder dezelfde naam dat Jeroen Nilis in 2007 gepubliceerd heeft in het tijdschrift *Archivum Hibernicum* (deel 60, pp. 305-319). Aan het repertorium en aan de beknopte maar efficiënte inleiding zijn enkele elementen toegevoegd: een lijst van Ierse beurzen en van hun genietters en *addenda* en *corrigena* op de bibliografie en het biografisch gedeelte. Het is jammer dat deze aanvullingen niet in de biografietjes en de literatuurlijst zijn ingelast. Al te vaak houdt een gebruiker onvoldoende rekening met dergelijke toevoegingen, zeker als ze ergens in het inleidende gedeelte verscholen zitten.

Dank zij Nilis' diepgravend onderzoek is duidelijk geworden hoe belangrijk de Zuidelijke Nederlanden en de oude Universiteit van Leuven waren voor de overleving in de nieuwe tijd van het katholicisme in Ierland en van de Ierse taal en cultuur.

Hilde de Ridder-Symoens (Universiteit Gent)

Barend Haeseker, '*Vileine hippocraten*'. *Geneeskunde in dichtvorm door Constantijn Huygens (1596-1687)* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2010). 223 pp., ISBN 978-90-5235-203-9. €34,50.

Na twee medisch-historische studies over Den Haag werd Barend Haeseker gegrepen door de Haagse dichter Constantijn Huygens (1596-1687). *Vileine hippocraten* is het resultaat van een inventarisatie van de geschriften van Huygens. Zijn gedichten, brieven en dagboeken zijn door Haeseker door een medisch-historische bril bekeken en geïnterpreteerd. Uit Huygens' poëzie nam hij ruim 700 'geneeskundige' gedichten over in zijn boek.

Dit is een rijk boek. Ik heb grote waardering voor het enthousiasme waarmee Haeseker dit materiaal bijeengelezen heeft. Hij brengt met verve en zeer onderhoudend zijn fascinatie over op de lezer voor een Huygens, die in zo veel egodocumenten én gedichten zo vaak over medische aangelegenheden schreef. Op tal van plaatsen voegt hij belangwekkende medisch-historische kennis toe aan wat al be-

kend was over gezondheid en ziekte bij Huygens en zijn familie, bijvoorbeeld bij de analyse van door Huygens verzamelde recepten tegen jicht (pp. 36-37) of de beschrijving van de halsoperatie die Constan-tijn jr. in 1637 te Utrecht onderging (pp. 44-48).

Toch blijf ik na de lectuur van dit boek met een aantal vragen zitten. De belangrijkste is: valt deze bloemlezing van 734 gedichten en fragmenten van gedichten wel te beschouwen als 'geneeskunde in dichtvorm', zoals de ondertitel van het boek luidt? Zijn dit eigenlijk wel 'geneeskundige gedichten'? Haeseker beschouwt ze alle als 'geneeskundig'. Ik zou dat niet doen. Een gedicht als 'Een papiste paep' uit 1642: 'Men schoor Heer Jan een' kruijn als een papiste paep: / Hoe stond Heer Jan en keeck? Als een bepiste paep'. dat Haeseker opneemt (p. 75), beschrijft de arbeid van een barbier, maar heeft niets van doen met diens 'medische' beroepsuitoefening. Het is een van de vele epigrammen of sneldichten die Huygens schreef onwille van het woordspel. Zo zijn er meer. Ook aan het 'Epitaphium avari of grafschrift van een vrek' (1650): 'Hier leit een mann in d'ass / Soo gierigh all syn leven, / Hij wouw den geest nauw geven, / Omdat het geven was'. (p. 177) vind ik niets geneeskundigs. Het is een typering van een vrek.

Ik vrees dat Haeseker te weinig oog heeft gehad voor de literair-historische context waarbinnen Huygens zijn gedichten schreef. Ik zou bijvoorbeeld de 'Lijst van gedichten' in de bijlage niet per categorie chronologisch hebben opgesteld, maar daar alle gedichten in één chronologie hebben opgesomd. Dan was gebleken dat verschillende gedichten bij elkaar horen en in een aaneengesloten periode zijn ontstaan. Deze wetenschap is mijns inziens van belang, bijvoorbeeld bij Huygens' vertalingen van gedichten van John Donne uit 1630 en 1633 of bij de over bijna alle categorieën verspreide gedichten uit 'Spaanse Wijsheid', Huygens' systematische vertaling van Spaanse spreekwoorden uit 1656 en 1657.

Een volgende vraag is of het wel nodig was dit hele corpus op deze wijze opnieuw uit te geven. Haeseker heeft voor zijn selectie zijn antiquarisch aangeschafte negendelige uitgave van Worp uit 1892-1899 opengesneden. Deze editie is echter ook via de website van de Leidse universiteit beschikbaar. Verwijzingen daar-naar en naar recentere uitgaven hadden wellicht voor een kleinere selectie meer ruimte opgeleverd voor toch wel noodzakelijke vertalingen en toelichtingen. Nu zijn bijvoorbeeld niet alle opgenomen Latijnse gedichten van een vertaling voorzien. De auteur heeft zijn best gedaan om bestaande vertalingen te citeren of opnieuw te laten maken (met dank aan Klaas Marck, Joop Zeinstra en Anno Lampe), maar dat

kon helaas niet voor alle Latijnse verzen. Dit nadeel brengt de auteur in zijn 'Verantwoording' als een voordeel: 'Niet alle Latijnse gedichten zijn nog in het Nederlands vertaald, zodat er voldoende overblijft voor geïnteresseerde lezers om er zelf hun tanden op kapot te bijten, want ze zijn niet altijd even eenvoudig of makkelijk te begrijpen'. Dit vind ik jammer. Ik zie de lezer zonder begeleiding zijn tanden nog niet zetten in Huygens' Latijnse verzen. Zeker nu ook de aandacht van neolatinisten voor Huygens groeiende is, zou samenwerking met hen en met neerlandici mogelijk moeten zijn. Dan zouden ook enkele fouten en onjuistheden vermeden zijn, bijvoorbeeld op p. 16 waar Huygens' gedichtenreeks *Printen* gedateerd wordt in 1618, terwijl ze in 1623 zijn geschreven. Haesekers interpretatie (p. 29) van het gedicht dat begint met de beroemde regel: 'Ick doolde bijster-weghs in 'tswartste van 'tonseker' zou dan door neerlandici gecorrigeerd zijn. Het gedicht is niet het resultaat van Huygens' besluit om zijn 'sombere natuur ook aan de buitenwereld' kenbaar te maken, maar een uiting van zijn twijfel over zijn 'Vryery'. Het gedicht kreeg in de uitgave van 1658 dan ook deze titel.

Ook betreurt ik het dat de auteur gemeend heeft een notenapparaat te moeten vermijden. Hij heeft verwijzingen 'naar boeken, brieven en gedichten' (p. 11) in de tekst aangebracht. Maar voor een wetenschappelijke uitgave vind ik zijn verantwoording te kortschieten. Zo zegt hij op p. 38 dat de 'opvattingen van de letterkundigen Zwaan en Smit over de geestelijke gesteldheid van Huygens ... diametraal tegenover elkaar' staan, zonder bronvermelding. Hij suggereert hier ook een bredere strekking dan uit de discussie Zwaan-Smit blijkt. In mijn uitgave (*Constanstijn Huygens, Nederlandse gedichten 1614-1625* (Den Haag: Constanstijn Huygens Instituut 2001, deel II, p. 403), heb ik deze discussie die betrekking heeft op het gedicht 'De uijtLandighe Herder' uit 1622, weergegeven. Zwaan en Smit bestreden elkaar hier alleen over de psychologische interpretatie van dit gedicht, waarvan Haeseker een fragment opgenomen heeft op pp. 91-92.

Ik besef dat mijn kritiek van literair-historische of letterkundige aard is en misschien verder gaat dan Haeseker bedoeld heeft. Hoe dan ook, zijn selectie is ruim: alle gedichten die ook maar enigszins in verband gebracht kunnen worden met de 'geneeskundige' praktijk in de zeventiende eeuw, heeft hij opgenomen. Collega-medisch-historici zullen mét Haeseker verbaasd zijn over de enorme hoeveelheid. Hen spreekt Haeseker als eerste lezers aan, getuige het medisch jargon dat hij af en toe gebruikt. Bijvoor-

beeld op p. 22: 'Op obstretisch gebied werd ook de familie Huygens geen leed bespaard' of p. 158 waar een beenwond bij P.C. Hooft wordt besproken: 'een gevolg van een schot in het eigen been, een brandwond of een chronisch ulcus cruris?'. Deze laatste tweeledige term wordt niet verklaard in de 'Index van geneeskundige zaken'. Via deze index en de andere bijlagen wordt overigens meestal wel adequaat verwezen naar Huygens' gedichten en Haesekers medisch-historisch commentaar daarbij. De meeste verwijzingen betreffen: 'blind', 'depressie', 'jicht', 'koorts', 'pest' en 'pokken', de meest voorkomende kwalen bij Huygens en zijn tijdgenoten. Ook de algemeen in cultuur geïnteresseerde lezer kan dankzij dit boek van Haeseker veel te weten komen over geboorte en dood en alle ziektes daartussenin in Huygens' zeventiende eeuw.

Tot slot: dit kloeke boek is typografisch goed verzorgd. De verdeling van de tekst in twee kolommen bevordert de leesbaarheid, de foto's die de auteur zelf heeft gemaakt van allerlei 'Hugeniana', verhogen de aantrekkelijkheid van deze uitgave.

Ad Leerintveld (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag)

Lars Hansen, Eivor Cormack, Ragnar Edberg, Bertil Nordenstam, Viveka Hansen (eds.), *The Linnaeus Apostles. Global Science & Adventure* (London & Whitby: The IK Foundation & Company 2008) [8 volumes, 11 books, Volume 3: *Europe, North and South America*, Books 1 and 2: *Pehr Kalm*; Book 3: *Pehr Löfling, Daniel Rolander*]. 1576 pp., ISBN Book 1: 978-1-904145-18-9; Book 2: 978-1-904145-19-6; Book 3: 978-1-904145-20-2. Order on the website <http://www.ikfoundation.org/>; £ 590,00 + shipping (8 volumes, 11 books).

Met de viering van de driehonderdste verjaardag van Carolus Linnaeus (1707-1778) verschenen recent heel wat nieuwe uitgaven die betrekking hebben op deze pionier in de natuurwetenschappen. *The Linnaeus Apostles* biedt daar een uiterst interessante aanvulling op. Opzet is de schriftelijke nalatenschap van zijn eerste discipelen in het Engels beschikbaar te maken voor een internationaal publiek. Het resultaat is een lijvige editie (8 delen, 11 boeken in totaal) die heel mooi oogt, goed verzorgd is en zeker in haar opzet geslaagd is. Elk tekstfragment werd met zorg gekozen op basis van originele dagboeken en/of vroeger uitgebracht materiaal en correspondenties. Een lovenswaardige onderneming die dankzij de samenwer-

king van een groot aantal vertalers en experts het licht kon zien na minder dan een decennium voorbereiding.

De 'Zweedse vader van de taxonomie' is nog steeds bekend door zijn allesomvattend classificatiesysteem van de natuur in drie rijken (planten, dieren en gesteenten) - meer bepaald voor zijn *Systema Naturae* gepubliceerd in Leiden in 1735 - en voor de binomiale nomenclatuur, de wetenschappelijke naamgeving die hij in 1753 introduceerde. Minder bekend is dat Linnaeus in de tweede helft van de achttiende eeuw 17 van zijn studenten de wijde wereld instuurde. Deze jonge mannen die net als Linnaeus zelf nieuwsgierig waren naar de geheimen van de natuur werden door de meester zelf omgedoopt tot zijn 'apostelen'. Ze trokken op ontdekking, bleven jaren ver van huis en leefden vaak in barre omstandigheden ten dienste van het natuurwetenschappelijk onderzoek.

In het eerste deel van *The Linnaeus Apostles* wordt het voorgesteld materiaal door hedendaagse onderzoekers gekaderd binnen de wetenschapsgeschiedenis van de achttiende eeuw. In de delen 2 tot en met 7 worden de reizen van de 17 apostelen behandeld. Het betreft het veldwerk dat ze verrichtten in Afrika, Azië, Europa en Amerika, voornamelijk op het vlak van de geneeskunde en de plantkunde. Men kan lezen hoe lokale bevolkingen bijvoorbeeld aan landbouw deden of hoe ze lokale planten aanwendden als medicatie. Op hun diverse tochten maakten de avonturiers ook kaarten en afbeeldingen, verzorgden ze woordenboeken van lokale talen en namen veel monsters mee van de lokale fauna en flora die of in de persoonlijke verzameling van Linnaeus terecht kwamen of in andere Europese collecties en musea. Het laatste volume, deel 8, bevat de index, biografische en bibliografische informatie, landkaarten, alsook verwijzingen naar belangrijke musea en archieven waar zich gerelateerd materiaal bevindt.

Gezien de omvang van het werk zal ik hier enkel even ingaan op het derde deel dat in het teken staat van het Europees en het Amerikaans continent en dat uit 3 boeken bestaat. Boeken 1 en 2 bevatten de dagboeken en reisverslagen van Pehr Kalm (1716-1779). De eerste hoofdstukken behandelen zijn reis door Zweden, Noorwegen en Groot-Brittannië. De volgende hoofdstukken - de meest interessante - handelen over zijn reis door Noord-Amerika. Kalm werd als expert in de landbouw en plantkunde door de Koninklijke Zweedse Academie voor Wetenschappen voor drie jaar (1748-1751) uitgezonden om Noord-Amerikaanse planten te bestuderen en te onderzoeken of er soorten nuttig konden zijn voor de Zweedse landbouw. Hiervoor deed hij niet enkel veldwerk

maar ontmoette hij ook een groot aantal belangrijke Amerikaanse wetenschappers. Hij was ook (één van de) eersten om een uitvoerige natuurwetenschappelijke beschrijving te geven van de Niagara Watervallen. Kalm was niet enkel een vooraanstaand Europees natuurwetenschapper – delen van zijn onderzoek werden gefinancierd door verschillende privépersonen alsook door de Fransen als gunst voor de Zweedse kroon – maar hij was ook professor in de economie. Zijn brede intellectuele achtergrond komt tot uiting in zijn politieke en economische commentaren over zowel Zweedse, Engelse, Nederlandse of Franse koloniale ondernemingen maar ook in zijn opmerkingen over godsdienst, slavernij of de indiaanse bevolking.

Het derde boek biedt minstens even boeiend materiaal. Het bevat de beschrijvingen van Zuid-Amerika, meer bepaald de verslagen van Pehr Löfling (1729-1756) – met een merkwaardige inleiding van Linnaeus – en Daniel Rolander (1720-1774). Op aanraden van Linnaeus werd Löfling door de Spaanse ambassadeur naar de Zuid-Amerikaanse kolonies gestuurd, maar net als sommige andere apostelen keerde Löfling nooit terug naar Zweden, hij bezweek aan koorts in Guayana, huidig Venezuela. Het is uitzonderlijk hier ook de vaak vergeten verslagen van entomologist Daniel Rolander over Suriname te kunnen raadplegen. Terug in het vaderland na zijn avontuur kwam het tot een bitter dispuut tussen Rolander en Linnaeus, waardoor de apostel vroegtijdig een punt achter zijn veelbelovende carrière moest zetten. Ook zijn dagboeken staan bol van minutieuze beschrijvingen van lokale natuur, voornamelijk van planten en insecten, maar daarnaast leverde hij ook bijzondere commentaren over de sociaal-economische achtergrond van de Nederlandse kolonie in de achttiende eeuw en daarenboven ook uitgebreide antropologische beschrijvingen van de inheemse volkeren. Net zoals de andere delen bieden de verslagen over Amerika naast hun wetenschappelijk belang ook een kijk op de socio-politieke relaties. Op de achtergrond verschijnen anekdotes over ontmoetingen tussen vooraanstaande figuren uit de achttiende eeuw die een idee geven over hoe dergelijke ondernemingen gefinancierd werden en hoe commerciële en wetenschappelijke belangen vaak nauw verbonden waren.

Alle teksten in *Linnaeus Apostels* worden verzorgd met een minimum aan commentaar en vormen daarom een uitstekende basis voor verder academisch onderzoek, zowel voor wetenschapsfilosofen, cultuur- en wetenschapshistorici, letterkundigen, exacte wetenschappers of zij die dwarsdoorsneden

van deze verschillende disciplines bewandelen. Ook een breder publiek geïnteresseerd in reisverhalen of natuurwetenschappelijke beschrijvingen zal hier zijn gading vinden. Alle kaarten en andere afbeeldingen werden met zorg gekozen maar, hier misschien een kleine noot van kritiek, hadden wat talrijker mogen zijn om de tekstvloed te doorbeken. Deze collectie doet vooral verlangen naar een soortgelijke onderneming over koloniale en/of natuurwetenschappelijke reizigers uit de Lage Landen. Het strekt tot aanbeveling om een compilatie te maken van zowel reeds bekende als meer vergeten VOC en WIC-verslagen, die onder andere het wetenschapshistorisch onderzoek in het Nederlands taalgebied een nieuwe impuls zouden kunnen geven. Dankzij *The Linnaeus Apostles* krijgen we intussen genoeg boeiende lectuur om de wachttijd te vullen.

Britt Dams (Universiteit Gent)

Graddy Boven en Ab Hoving, *Scheepskamelen & waterschepen. 'Eene ellendige talmerij, doch lofflijk middel'* (Zutphen: Walburg Pers 2009). 96 pp., ISBN 978-90-5730-603-7, €19,95.

Amsterdam lag in het zeventiende-eeuws Europa in veel opzichten gunstig voor de handel, de scheepvaart, en de distributie van goederen over Europa. Maar in één opzicht was dat zeker niet het geval. De ondiepe wateren die naar de stad leidden vormden in de loop van de tijd een steeds groter probleem voor de scheepvaart. Niet alleen omdat de schepen zelf groter werden, maar ook omdat de toegangen tot de haven verzandden en het vaarwater ondiep werd. Het stadbestuur van Amsterdam waakte streng over de eigen handelspositie en hield een ijzeren greep op wat er rond de zeegaten, redes en havens dichtbij de Noordzee gebeurde. De stad blokkeerde pogingen om havens, werven en overslag te verplaatsen naar beter bereikbare plaatsen. Dit betekende dat zelfs de grootste marine- en koopvaardijsschepen nog in Amsterdam werden gebouwd en er voor reparaties moesten terugkeren. Vooral de ondiepte van Pampus vlak voor de ingang naar de haven werd een groot obstakel – zo groot dat zelfs geheel ongeladen schepen er alleen bij hoogwater, en dan nog met moeite, overheen kwamen. Na enkele eerdere experimenten kwam de Amsterdammer Meeuwis Meidertsz Bakker in 1690 met een bruikbaar hulpmiddel: de scheepskameel. Die bestond uit twee drijvende langwerpige bakken waarvan de binnenzijden ongeveer de gewelde vorm van een scheepsromp had. Deze helften

werden met kabels en steunbalken aan weerskanten van een schip vastgemaakt. Daarna werden compartimenten in de scheepskameel leeggepompt en kwam het schip anderhalve tot ruim twee meter omhoog. Een zeeschip kon in de kamelen wel moeilijk zelf manoeuvreren en werd daarom door zogenaamde waterschepen gesleept. Tot de aanleg van het Noord-Hollands Kanaal in 1824 bleven scheepskamelen op de Zuiderzee in gebruik. Niet alleen in Nederland werden ze gebruikt; de vinding kreeg navolging in Rusland (Sint-Petersburg) en Italië (Venetië).

Mede dankzij de vele prenten en schilderijen waarop de scheepskameel te zien is, is deze merkwaardige constructie nooit geheel vergeten. Maar verdere documentatie is gering, en in werken over de Nederlandse maritieme geschiedenis wordt de scheepskameel meestal slechts kort vermeld. Het is daarom verheugend dat de auteurs van *Scheepskamelen en waterschepen* een grote hoeveelheid bronmateriaal hebben weten te verzamelen en daarmee het eerste werk over de scheepskameel hebben afgeleverd. Het boek bevat ook veel illustraties, waarbij sommige – bijvoorbeeld die van het scheepsmodel in een kameel uit een Russische collectie – minder bekend zijn.⁷

Het boek bestaat uit twee delen: een historisch en technisch deel. Het begint met een historische beschrijving van de uitvinding, gevolgd door het technische deel over de constructie, bemanning en het varen met de scheepskameel en het waterschip. Daarna gaat het historische deel verder en komen ook de navolgers buiten Nederland aan de orde. Het is de schrijvers niet helemaal gelukt van de beide delen een eenheid te maken; er zijn duidelijk twee verschillende auteurs, met verschillende schrijfstijlen aan het woord. De auteur van het historische deel poogt vooral vlot en anekdotisch te schrijven, maar formuleert niet altijd zorgvuldig en weidt vaak onnodig uit. Ook de bronvermelding is in het historische deel vaak onduidelijk of ontbreekt geheel. Dat maakt het historische deel vooral geschikt voor de historische leek. De hoofdstukken over de constructie daarentegen zijn helder geschreven en goed gedocumenteerd, maar gaan diep in op de techniek, wat vooral voor kenners van de maritieme geschiedenis interessant is. Een strengere redactie, en een duidelijke keuze voor een doelgroep zou het boek goed gedaan hebben.

Diederick Wildeman (Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam)

Marjolein 't Hart en Henk van Zon (red.), *Natuur en milieu in Belgische en Nederlandse koloniën* [Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis 2009] (Hilversum: Verloren en Gent: Academia Pers 2009). Xi + 115 pp., ISBN 978-90-382-1530-3. €14,90.

De Vereniging voor Ecologische Geschiedenis geeft al sinds 1998 een jaarboek uit, meestal in de vorm van een themanummer. De editie 2009, onder redactie van Marjolein 't Hart (Universiteit Amsterdam) en Henk van Zon (Rijksuniversiteit Groningen), is integraal gewijd aan de houding van Nederlanders en Belgen tegenover natuur en milieu in hun koloniën. De artikelen – drie over de Nederlandse koloniale context en één over het Belgisch wetenschappelijk complex in Congo – zijn casestudies die aansluiting zoeken bij het internationale debat over de betekenis van exotische streken voor landen in Europa en omgekeerd, zoals Joachim Radkau's globale milieugeschiedenis *Nature and Power* (2008), John Richards' studie *The Unending Frontier* (2003) over de impact van het concept 'overvloed' op het denken over de natuurlijke omgeving in de koloniën, en Richard Grove's boek *Green Imperialism* (1997), dat de wortels van het moderne milieubewustzijn zoekt in de reacties op de ontwrichting van de kwetsbare ecologie van tropische eilanden als gevolg van het beleid van koloniale administraties.

Karel Davids (VU Amsterdam) brengt een boeiend en kritisch stuk dat overtuigend onder andere beweringen uit de cultuurgeografische studie *Possessing Albany* (1990) van Donna Merwick aanvecht, met name dat in de zeventiende eeuw een typisch Nederlands element in de visie op de overzeese natuur zou hebben bestaan. Davids onderneemt een vergelijkende studie van visies op de natuur in de Atlantische zone in de zeventiende eeuw, in het bijzonder in Brazilië, Nieuw Nederland en aan de Wilde Kust. Hij beargumenteert dat de Nederlanders in het begin van hun kolonisatiepogingen vooral kennis en argumenten overnamen welke door andere Europeanen waren verzameld. Na 1640 ontwaart hij een nieuwe golf van benaderingen van de natuur die echter niet onder één gemeenschappelijke Nederlandse noemer te brengen zijn. Sommige auteurs keken met een utilitaristische blik naar de mogelijkheden van valorisatie die de natuur in overzeese gebieden bood, maar het theoretische schema dat aan de basis lag van vergelijkingen tussen regio's was ontleend aan auteurs uit de Oudheid, en stond dus niet in relatie tot een Nederlandse realiteit.

Alex van Stipriaan (Erasmus Universiteit Rotterdam / Tropenmuseum) focust op Suriname in de

lange termijn (zeventiende tot twintigste eeuw), en schetst een onthutsend beeld van een kolonie die doorheen de tijd voortdurend in de greep is gebleven van de 'roofbouw' met desastreuze gevolgen voor het natuurlijk milieu. Aan de basis ligt onder andere de overtuiging dat het land een soort El Dorado was, met een onuitputtelijke natuur die de Nederlandse economie steeds kon blijven bevoorraden. De plantagelandbouw leidde tot uitputting van gronden. Verminderde productie werd bestreden met overschakeling naar andere gewassen – van een reproductieve aanpak van het milieu was geen sprake. De omschakeling naar nieuwe sectoren in de twintigste eeuw – mijnbouw (goud en bauxiet) en houtwinning – veranderde niets aan de situatie. De Surinaamse overheid gaf aanzetten tot een milieuwetgeving, maar die blijft grotendeels dode letter.

Peter Boomgaard (KITLV Leiden) bestudeert het beheer en de exploitatie van de bossen op Java onder gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1808-1810). Die lag aan de basis van het eerste gecentraliseerde koloniale bosbeheerorgaan in Azië (*Administratie der Houtbosschen*). De bijdrage bespreekt de factoren die de totstandkoming van het Staatsbosbeheer in de hand hebben gewerkt, onder andere ontbossing door de houtvraag van de VOC. Men krijgt een gedetailleerde uiteenzetting over de genomen maatregelen, en de organisatie van het werk op het terrein, onder andere de wisselwerking met het lokale personeel. Ondanks een aantal stimulansen blijkt Daendels' interventie in de praktijk vooral gericht op rationele exploitatie, met eerder geringe aandacht voor reproductie, en zo slechts een eerste vingeroefening in duurzaam bosbeheer.

Het werk van Patricia Van Schuylenbergh (KMMA Tervuren) over natuurbeheer in Congo is origineel en springt enigszins uit de band in de zin dat ze buiten het enge 'Belgische' kader treedt, en via een onderzoek van betrokken wetenschappelijke netwerken voorbeelden aanreikt van onder andere Belgisch-Nederlandse uitwisseling. Ze brengt het wetenschappelijk werk en de strategieën van de eerste generaties natuurbeschermers in kaart, en slaagt er tegelijk in om een verhelderend inzicht te geven in grensoverschrijdende initiatieven inzake natuurbescherming die vooral in de periode tussen de twee wereldoorlogen werden opgezet.

De bijdragen in deze verzorgd uitgegeven bundel leggen allemaal zeer eigen klemtonen, en zowel door de geografische spreiding als door de gehanteerde brede tijdschaal (zeventiende tot twintigste eeuw), is van echte samenhang geen sprake. Toch doet dat geen afbreuk aan de kwaliteit en het nut van deze pu-

blicatie. Het gaat telkens om goed onderbouwde, leesbare teksten, die de weg openen naar verdere studie over deelaspecten van een onderzoeksdomein dat, voor wat de Belgische en Nederlandse koloniale ondernemingen betreft, nog in een opstartfase zit.

Jan Vandersmissen (FRFC - Université de Liège)

Eveline Koolhaas-Grosfeld, *De ontdekking van de Nederlander in boeken en prenten rond 1800* [Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 27 januari 2010] (Zutphen: Walburg Pers 2010). 399 pp., ISBN 978-90-5730-648-4. €39,95.

In dit belangrijke proefschrift onderzoekt Eveline Koolhaas-Grosfeld de rol van prentkunst in de 'culturele natievorming' ten tijde van de Bataafse Republiek (1795-1801), het Bataafs Gemenebest (1801-1806) en het Koninkrijk Holland (1806-1810), de turbulente jaren vóór de Nederlandse natiestaat een feit werd. Als ingang daartoe gebruikt ze prenten en publicaties van de Amsterdamse uitgever Evert Maaskamp (1769-1834). Deze prent- en boekhandelaar richtte zich onder andere op de productie en verkoop van gekleurde prenten van Nederlandse bevolkingsgroepen: *Afbeeldingen van kleding, zeden en gewoonten in de Bataafsche Republiek* (1803-1807). Deze *Afbeeldingen* werden Maaskamps bestseller. Ze tonen klederdrachten van mannen en vrouwen uit alle gewesten van Nederland. In een begeleidend commentaar worden de zeden en gewoonten toegelicht. Deze commentaren worden in hoofdstuk 4 samengevat en alle prenten worden in kleur afgedrukt (de tekeningen in zwart-wit). Ze geven een prachtig beeld van de Nederlandse folklore in het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Koolhaas-Grosfeld ziet ze als instrumenteel in de 'ontdekking van de Nederlander'. De uitgever noemde de *Afbeeldingen* 'een sprekend schilderij van het vaderland' (p. 157).

De schrijfster is kunsthistorica en beeldredactrice, gespecialiseerd in kunst en cultuur van de achttiende en negentiende eeuw. *De Reportages* die ze voor het het IJkpunt 1800 project schreef (2001) brachten haar op het pad van de cultuurgeschiedenis (p. 15). Beide specialismen combineert ze op een boeiende manier. De prenten worden liefdevol en met humor becommentarieerd; de kunstenaars en andere betrokkenen worden uitvoerig behandeld; de uitgaven krijgen een plaats in de culturele en pre-industriële context van die tijd. Voortdurend wordt de politieke dimensie benadrukt, hetgeen nodig is omdat de po-

litieke ontwikkelingen in de Napoleontische tijd elkaar razendsnel opvolgden en Maaskamp met zijn commerciële projecten daarop inspeelde. Hij was geïnspireerd door het 'economisch patriotisme', dat de stimulering van het fabriekswezen en de werkgelegenheid als het aangewezen middel zag om de 'nationale geest' op te wekken. Dit van oorsprong Britse idee lag aan de basis van het spectatoriale tijdschrift *De Vaderlander* (1775-79) en de in 1777 opgerichte 'Economische Tak' van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen (hoofdstuk 1). Deze 'economische herstelbeweging' riep ertoe op het eigenbelang te vereenzelvigen met het nationaal belang.

Maaskamp vertrok op jonge leeftijd naar Amsterdam, waar hij een 'Prentmagazijn' opbouwde (hoofdstuk 2). Hij werd gedreven door commerciële en politieke doelen. Naast het aan de gang houden van een technologisch geavanceerd bedrijf met uiteindelijk negentig man personeel was hij geïnteresseerd in de politieke en culturele eenwording van Nederland. De *Afbeeldingen* moesten het publiek ervan doordringen dat de Nederlanders ondanks de regionale verscheidenheid een eenheid vormden. In 1806-1812 publiceerde hij een driedelige *Reis door Holland*, waaruit dezelfde politieke visie sprak en die geïllustreerd was met deels dezelfde prenten als de *Afbeeldingen* (hoofdstuk 5). Dit reisverslag verscheen anoniem, maar Koolhaas-Grosfeld weet de vermoedelijke auteur aan te wijzen: Gerbrand Bruining (1754-1833), een Remonstrantse broodschrijver die veel gereisd had en politieke opvattingen had die voor een groot deel overeenkwamen met die van Maaskamp (p. 265).

Met de prenten en andere publicaties van Maaskamp deed de auteur een originele keuze om de culturele natievorming te analyseren. Ze toont aan dat deze vorm van natievorming voorafging aan de politieke natievorming, die in de negentiende eeuw plaats vond. Maar ze ging nog een stap verder en gebruikt de etnografie als middel van culturele natievorming. Dit deel van haar onderzoek werd ingegeven door studie van de *Natuurlyke historie van Holland* van de Leidse arts en lector Joannes Le Francq van Berkheij (1729-1812), een negendelig werk dat verscheen in 1769-1782 en 1805-1811. In dit nationaal en internationaal bekende werk vond de schrijfster de oorsprong van het idee van de etnische diversiteit als nationaal kenmerk (hoofdstuk 3). Daarmee doelt ze op wat Berkheij de 'natuurkundige bijzonderheden' van de Hollandsche natie noemde (p. 93). Zijn inspiratiebron was Buffons *Histoire naturelle, générale et particulière* (15 delen, 1749-1767). Buffon stimuleerde vergelijkend onderzoek van de

menselijke verscheidenheid in ruimte en tijd, maar in zijn overzicht kregen de Nederlanders weinig aandacht. Berkheij wilde daar verandering in brengen. Hij wijdde drie boekdelen aan 'de Hollandsche natie, in derzelve betrekking als menschen' (p. 77). Koolhaas-Grosfeld ziet dit als een 'etnografie', een beschrijving van het Nederlandse volk in natuur- en cultuurwetenschappelijke zin, geïllustreerd met ingekleurde prenten. Berkheij onderscheidde drie aspecten in de beschrijving van 'de Hollandsche natie': een natuurkundig, zedekundig en ziektekundig aspect (p. 91). In zijn tijd werden deze gezien als deel van de antropologie, maar Berkheij gebruikte in dit verband de nieuwe begrippen 'volkskenner' (1773), 'volksbeschrijving' (1774) en 'volkskunde' (1776). De schrijfster houdt een mogelijke relatie met de 'Völkerkunde', die in 1771 door A.L. Schlözer in Göttingen werd ingevoerd (p. 75), open, maar legt een direct verband met het werk van Buffon.

Antropologie was in de achttiende eeuw 'een algemene, natuur en cultuur omvattende filosofie van de mens' (p. 77). In deze context werkte Berkheij aan zijn studie van de etniciteit der Hollanders. Hoewel hij veel aandacht aan culturele aspecten besteedde, stonden voor hem als 'natuurkundige' (zo noemde hij zichzelf) de 'natuurkundige bijzonderheden' centraal. Rondom de Bataafse mythe van de onafhankelijkheid schiep Berkheij een nieuwe mythe van de 'etnische continuïteit', die naast de etnische verscheidenheid een wezenlijk aspect was van zijn natiebeeld (p. 102). Wat bij Berkheij begon als de 'vernatuurwetenschappelijking ofwel etnisering' van de 'Hollandsche natie', werd door Maaskamp doorgetrokken naar heel Nederland (pp. 14, 163). Maaskamp nam Berkheij's idee van de etnische continuïteit en diversiteit als nationaal kenmerk over en verspreide die via zijn publicaties en prenten. Berkheij's natiebeeld werd ook verspreid door de *Reis door Holland*. En zo werden boeken en prenten ingezet bij de promotie van een nieuw natiebeseef in Nederland rond 1800.

Deze studie is uitstekend onderbouwd, goed geschreven en fraai geïllustreerd. Een nadeel is dat de toenmalige taakverdeling tussen antropologie en etnologie onduidelijk blijft, onvoldoende wordt onderkend dat er naast een biologische opvatting van volk (Berkheij) ook een taalkundige opvatting bestond (Schlözer) en dat het gebruik van de term 'etnologie' anachronistisch is, namelijk als de nieuwe naam van de Volkskunde (p. 93), in plaats van als de achttiende-eeuwse naam van de Volkenkunde, de studie der (buiten-Europese) volken (p. 77). Ondanks deze beperkingen voegt Koolhaas-Grosfeld met de analyse

van onbekend en/of onderbelicht materiaal en de combinatie van kunst-, cultuur- en wetenschappshistorische perspectieven een nieuwe, belangrijke dimensie toe aan de geschiedschrijving van het cultureel nationalisme in Nederland.

Han F. Vermeulen (Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung, Halle-Saale)

Joost Vijsselaar, *Het gesticht. Enkele reis of retour* (Amsterdam: Boom 2010). 383 pp., ISBN 978-90-8506-966-9. €39,50.

Le livre de Joost Vijsselaar, professeur d'histoire de psychiatrie à l'université d'Utrecht, est issu d'un projet de recherche plus large relatif à l'histoire de la psychiatrie au Pays-Bas, projet de recherche mené par Marijke Gijswijt-Hofstra et Harry Oosterhuis. Plusieurs autres ouvrages sont nés de ce projet dont une synthèse sur le sujet et une étude sur la professionnalisation des psychiatres hollandais, alors que celui-ci se focalise sur l'histoire des patients. Depuis l'article séminal de Roy Porter sur cette thématique, publié en 1985 et intitulé 'The patient's view', l'historiographie internationale commence à produire un corpus d'études conséquent sans cependant provoquer une révolution copernicienne dans l'écriture de l'histoire de la médecine, toujours largement dominée par les médecins et leurs découvertes scientifiques.

Vu la multiplicité des sujets qu'offre une histoire de cette discipline appréhendée à travers les patients, Joost Vijsselaar a décidé de se concentrer sur une problématique en particulier: l'entrée et la sortie des patients. En se basant sur un échantillon de dossiers médicaux de trois institutions psychiatriques des Pays-Bas, l'auteur retrace avec beaucoup de détails les conditions sociales et médicales qui conduisent le plus souvent la famille à faire appel à une institution psychiatrique. L'entrée à l'asile proprement dite est ensuite décrite en examinant aussi bien des critères de classe que de genre et de génération. Après un chapitre sur les traitements qui sort un peu de la trame du reste du livre mais qui est d'actualité, Vijsselaar accompagne alors les patients sur le chemin inverse, vers la sortie de l'institution psychiatrique. L'auteur bascule habilement entre étude quantitative et qualitative. Il démontre le rôle central des asiles dans la gestion sociale de populations marginalisées. Il convainc également par son plaidoyer de tenir davantage compte d'autres acteurs comme la famille ou la police pour comprendre la psychiatrie. *Het gesticht* est une étude d'histoire sociale convaincante sur l'his-

toire des patients en psychiatrie dans le premier vingtième siècle. Trois choix de l'auteur invitent néanmoins à discussion.

Le premier, ce sont les frontières chronologiques. L'auteur commence son étude vers 1890, à un moment où le modèle asilaire se stabilise dans la plupart des pays européens. Il clôt son récit en 1950, arguant que l'introduction des neuroleptiques, le changement de la nature des patients et l'ouverture vers une psychiatrie moins fermée constitue une véritable rupture. Cette apparente cassure n'est cependant pas étudiée, mais simplement postulée. Ce récit proposé par les psychiatres commence à être réinterrogé de plus en plus sérieusement par les historiens. L'expérience des patients auraient pu éclairer davantage la discussion.

Deuxièmement, dans un livre qui retrace l'histoire de tels patients, j'aurai aimé lire davantage la parole de ces 'reclus'. Or leur histoire est essentiellement racontée à travers les écrits des médecins. Certes travailler avec les lettres, dessins, histoires rédigés par les patients pose de nombreux écueils méthodologiques, mais si on ne veut pas doubler l'enfermement asilaire par un enfermement historiographique, il faut trouver des moyens d'intégrer les narrations de leur vécu dans l'histoire de la psychiatrie.

Troisièmement, l'auteur a choisi l'échelle locale comme angle d'approche et je partage avec lui la conviction que ce regard est particulièrement riche. Mais je pense également que cette méthode n'a de sens que lorsque l'auteur, à un moment ou un autre de son écriture, pratique ce que Jacques Revel a appelé le 'jeux d'échelles' et se frotte notamment aux grands récits qui sont légion et souvent contradictoires pour l'histoire de la psychiatrie.

Benoît Majerus (FNRS – Université Libre de Bruxelles)